

Niel Le Blanc, Transformatie van zorgsystemen: structuur, dynamiek en transformatie (dissertatie Erasmus Universiteit), Handelsuitgave Eburon, Delft, 1993.

Het werk van Le Blanc handelt over de structuur, dynamiek en transformatie van bestuurlijke conflicten en machtsconfiguraties in het proces van besluitvorming ten aanzien van academische ziekenhuizen. Het is niet alleen lijk en veelomvattend, maar ook origineel, creatief en van denkkraft getuigend. Met alle criteria voor gedegen wetenschap voor ogen kan het worden beschouwd als een modelprestatie in het sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Het werd dan ook in een aio-workshop aan de Faculteit Sociale Wetenschappen te Rotterdam uitgekozen als een voorbeeld van het betere werk.

Kenmerkend voor het proefschrift is de permanente theoretische feedback. Elke stap in de besluitvorming over academische ziekenhuizen (hfst. 5, 6 en 7) wordt steeds teruggekoppeld naar de in eerdere hoofdstukken uitgewerkte theorie. Het theoretisch kader (hfst. 2) betreft de anatomie van bestuurlijke conflicten. Een verbijszondering hiervan (hfst. 3) zijn de bestuurlijke dilemma's en hun oplossingen. Deze theorie over bestuurlijke conflicten en dilemma's wordt (in hfst. 4) toegepast op twee zorgsystemen: het hoger onderwijs en de gezondheidszorg. De bestudeerde casus is de politieke besluitvorming over academische ziekenhuizen, waarin de

spanningsverhouding tussen de medische faculteit (onderwijs en onderzoek) en het ziekenhuis (patiëntenzorg) centraal staat.

De anatomie van bestuurlijke conflicten is bewust eenvoudig gehouden. Ingewikkelde computersimulaties, waarin besluitvormingsprocessen speltheoretisch worden nagebootst, of mathematische hoogstandjes, zoals de hypergraaf-conflicttheorie, zijn in het werk niet te vinden.

De auteur onderscheidt drie soorten van conflicten. Het Type I-conflict betreft de besluitvorming door één actor, die zich gesteld ziet voor de keuze uit een aantal alternatieve opties. Er is sprake van een Type II-conflict wanneer meerdere actoren in het spel zijn en wanneer de verschillende partijen weliswaar verschillende doelen nastreven, maar uiteindelijk voor eenzelfde optie kiezen die voor hen gezamenlijk zal gelden. Van een Type III-conflict is sprake wanneer meerdere actoren (individueen, groepen of naties) zich weliswaar hetzelfde wensen, maar zich uiteindelijk met verschillende zaken tevreden moeten stellen. Tussen het Type II-conflict en het Type III-conflict spelen zich processen van transformatie af. Opwaartse transformatie van een Type II naar een Type III-conflict is een proces van wederzijdse escalatie, hetgeen resulteert in machtsstrijd. Dit doet zich het meeste voor. Neerwaartse transformatie van een Type III naar een Type II-conflict (of eventueel naar een Type I-conflict) is een proces, waarin de partijen tot een gemeenschappelijk perspectief

komen, dikwijls van een avoidance/avoidance situatie naar een approach/approach situatie, hetgeen resulteert in onderhandelen. Het is de moeilijkste en minst voorkomende transformatie, die meestal slechts tot stand komt na een fundamentele herziening van het probleem, een transformatie van referentiekader.

Een verbijzondering van de conflicttheorie is de theorie over bestuurlijke dilemma's. Bestuurlijke dilemma's zijn situaties van wederzijdse afhankelijkheid van actoren, waarin de individuele en collectieve belangen strijdig zijn. Deze kunnen qua structuur verschillende vormen aannemen. Voor vraagstukken van collectieve actie bespreekt de auteur de vorm van het Prisoner's Dilemma Game en het Chicken Game. Wanneer sprake is van een langdurige reeks van conflictsituaties, waarbij de actoren herhaaldelijk in conflicten met dezelfde strategische structuur verwickeld zijn, spreekt hij van een dynamisch besluitvormingsmodel en gebruikt hiervoor de term Supergame. Het N-actor Prisoner's Dilemma Supergame is volgens hem het meest relevante voor de studie van de publieke sector. Het middenschooldebat, de milieuproblematiek, de conflicten rond Europese eenwording en in het bijzonder de besluitvorming over academische ziekenhuizen, zijn even zovele voorbeelden van processen die zich volgens deze logica laten modelleren. Aangezien dit Prisoner's Dilemma Game laat zien dat wat rationeel is voor elk van de partijen afzonderlijk nog niet rationeel hoeft te zijn voor de dyade (of n-ade) zal de collectieve situatie steeds leiden tot hetzij een Type II-conflict (constructief verloop: coöperatie, concessiebereidheid, onderhandeling), hetzij een Type III-conflict (destructief verloop: non-coöperatie, escalatie, machtsstrijd). De op- en neerwaartse transformaties tussen deze twee conflicttypen vormen dan ook de kern van het betoog.

Na eerst een algemeen kader te hebben geschetst van individualisering van de samenleving en van terugtrekking van de overheid, past de auteur zijn theoretische uitgangspunten toe op de politieke besluitvorming over het hoger onderwijs en de gezondheidszorg, om dan in de laatste drie hoofdstukken de academische ziekenhuizen (in de periode 1969 tot heden) onder de loep te

nemen. In het hoger onderwijs komen opwaartse transformaties tot stand als gevolg van een wederzijdse escalatie tussen ministerie en universiteiten. Voorbeelden zijn de onderhandelingen binnen de werkgroep Administratief Technisch Overleg Over Middelen (ATOOM) en de meer recente operaties Taakverdeling en Concentratie (TVC) en Selectieve Krimp en Groei (SKG). Neerwaartse transformaties, die een fundamentele heroriëntatie van het beleid vergen, zijn te zien in het Planning en Overleg Orgaan (POO) en in de recente Wet op het Hoger onderwijs en Wetenschappelijk onderzoek (WHW). Ook in de gezondheidszorg zijn dergelijke mechanismen te zien. De operatie Beddenreductie en Budgettering en de Nota 2000, waarin de structuur en financiering van de gezondheidszorg ter discussie werden gesteld, alsook het rapport Bereidheid tot Verandering, waarin een marktconforme sturing van de gezondheidszorg werd bepleit, zijn voorbeelden van opwaartse transformaties die uitmondten in een wederzijdse escalatie tussen de partijen. Neerwaartse transformaties werden bereikt door middel van de Structuurnota Gezondheidszorg en meer recentelijk door de beleidsvoornemens Werken aan Zorgvernieuwing.

De academische ziekenhuizen maken zowel deel uit van het onderwijs als van de gezondheidszorg. Daardoor geven zij een geheel eigen bestuurlijk dilemma te zien tussen deze twee zorgsystemen. Vele partijen zijn hier in het spel op verschillende niveaus, zodat eerder moet worden gesproken van een gegeneraliseerd N-actor Prisoner's Dilemma Supergame. Op het microniveau staan vakgroep en afdeling tegenover elkaar (interne organisatie op grond van medisch onderwijs en onderzoek of op grond van patiëntenzorg), op het mesoniveau universiteit en ziekenhuis (het AZ als onderdeel van de medische faculteit of als topziekenhuis in een contractuele relatie met de universiteit) en op het macroniveau de ministeries van O&W en WVC (discussie over bekostiging en politieke verantwoordelijkheid). De auteur schetst de geschiedenis van het besluitvormingsproces als één grote treurzaamheid, waarbij men van 1969, het jaar van de verzelfstandiging van de academische ziekenhuizen, tot op heden laveert tussen steeds wisse-

lende op- en neerwaartse transformaties. Dit proces heeft iets Hegeliaans. Een conflict (thesis, antithesis) krijgt een oplossing op een hoger niveau (synthesis) om dan weer een nieuw conflict op te roepen in de vorm van een metadilemma.

Omdat het tot nog toe aan synthesis heeft ontbroken, stapt de auteur op het einde van zijn proefschrift resoluut over van een descriptieve naar een prescriptieve benadering en houdt een vurig pleidooi voor een structurele oplossing in de vorm van een Universitair Medisch Centrum. Er kan worden verwacht dat deze aanbeveling tot een debat in het veld zal leiden. De discussie zal daarbij vooral gaan over de theoretische uitgangspunten. Wie deze accepteert, zal toegeven dat hier een interessante en gedurfde analyse voorligt van een conflict tussen twee omvangrijke zorgsystemen.

Elk hoofdstuk is van een samenvatting voorzien, zodat de druk bezette lezer ook aan zijn trekken komt. Het laatste hoofdstuk (64 pagina's) is een samenvattend artikel waarin alle ideeën en conclusies zijn opgenomen, zodat het op zichzelf kan worden gelezen. Tot slot worden alle stellingen nog eens op vier pagina's samengevat in een stijl, die doet denken aan Wittgensteins *Tractatus*. Voor wie het onderwerp meer in detail wil bestuderen zijn uitvoerige bijlagen voorzien, met opgave van alle wetten, memories van toelichting, regeerakkoorden, rapporten, nota's, documenten en brieven, alsook een indrukwekkende literatuuropgave.

J.J.A. Tacq

G. Kraaykamp, Over lezen gesproken: een studie naar sociale differentiatie in leesgedrag (dissertatie Rijksuniversiteit Utrecht), Amsterdam, Thesis, 1993.

Gerbert Kraaykamp promoveerde in november 1993 aan de Rijksuniversiteit Utrecht bij H.B.G. Ganzeboom en R. Wippler op een onderzoek naar sociale differentiatie in leesgedrag. Ganzeboom heeft een zekere staat van dienst opgebouwd met betrekking tot het empirisch bestuderen van patronen in de cultuurparticipa-

tie. Hij geniet gezag als het gaat om het verzamelen en analyseren van data die getalsmatig worden gepresenteerd en dus gedragingen op een specifieke manier 'meetbaar' maken. Binnen de inmiddels ontstane 'school-Ganzeboom' verschijnen met grote regelmaat studies over cultuurparticipatie en sociale stratificatie. In navolging van Ganzeboom gaan al deze studies uit van een vast repertoire aan onderzoeksvariabelen. Gesteld wordt dat bezoek aan kunst wordt bepaald door de hoeveelheid tijd en geld die mensen beschikbaar hebben. Voorts levert de moeilijkheidsgraad van het kunstwerk verschil in bezoek tussen de sociale strata op. Ten slotte is de wens sociale waardering te oogsten een drijfveer die bepaalde mensen naar de kunst trekt en anderen afstoot.

De studie van Kraaykamp richt zich op het lezen. Volgens de auteur is er een verschil tussen cultuurparticipatie via theater- en museumbezoek en via boeken, tijdschriften en kranten. Lezen is 'een solitaire bezigheid', terwijl theaterbezoek veelal groepsgewijs geschiedt. Maar ondanks dat verschil is er - evenals dat bij theaterbezoek zou zijn - sprake van een zekere sociale dwang bij lezen. Immers, 'vrienden en kennissen (zijn) even belangrijk voor een keuze van de leesstof als individuele vaardigheden' (stelling 2 bij het proefschrift). Een tweede verschil tussen lezen en bezoek aan theater en concert is volgens de auteur de maatschappelijke inbedding van deze onderscheiden activiteiten. Concert- en theaterbezoek is elitair, terwijl de gehele samenleving leest. Ondanks deze verschillen worden de genoemde onderzoeksvariabelen onverkort op het lezen van toepassing verklaard.

Alle leden van de samenleving lezen, maar toch is een sociale differentiatie te onderkennen. Laaggeschoolden lezen doorgaans eenvoudige kost, de geschoolde elite leest moeilijke boeken. Hoe komt dat? Kraaykamp zoekt langs het door Ganzeboom uitgezette spoor en stelt vast dat er een verband is tussen het vermogen van hoger opgeleiden om 'complexe informatie te verwerken' en het lezen van moeilijke boeken. De graad complexiteit van een boek laat Kraaykamp door deskundige, hoog opgeleide literatoren vaststellen. Maar hij heeft nog een tweede manier om complexiteit vast te stellen: de 'for-

mele' methode. Hij meet daarbij eenheden als zinslengte, aantal letters per woord, aantal zinnen per alinea een percentage woorden langer dan acht letters c.q. korter dan vier letters. En dan is er nog het variabele gegeven van 'tijdrovendheid'. Complexe teksten, zo stelt de auteur, zijn tijdrovender dan minder complexe teksten en het gaat er dus om hoeveel tijd men beschikbaar stelt om complexe kunstzinnige 'informatie' te verwerken.

Een meer inhoudelijke schaal wordt geconstrueerd met het Ganzeboom-begrip ('on)conventionaliteit'. Volgens instructie maakt Kraaykamp een vierkant en plaatst onconventionele auteurs (Kafka, Cervantes en Blaman) in de linker benedenhoek en conventionele, zoals Fabricius en Dahl in de rechter bovenhoek. Het meerdimensionale meetsysteem leidt evenwel tot inschalingsproblemen. Zo vinden de in literaire kring gezaghebbende beoordelaars dat Joyce de meest complexe schrijver is. Gemeten naar de formele criteria is Joyce echter eenvoudiger te lezen dan John Irving. Het zijn methodologische problemen die worden opgelost langs strikt methodologische weg. De vraag of inhoudelijke en formele meeteenheden zich met elkaar verdragen komt niet aan de orde.

Kraaykamp ziet het geschrift los van de lezer (en kennelijk ook van de schrijver, maar diens sociale positie komt niet aan de orde). Stelling één van zijn proefschrift luidt: 'Het gegeven dat door het meten van woord en zinslengte de moeilijkheid van teksten te bepalen is laat zien dat niveauverschillen tussen tekstuele uitingen daadwerkelijk van de lezer bestaan'. Ik geloof wel in verschillen, maar die hebben met mensen te maken, niet met door mensen gemaakte artefacten die vervolgens op eigen kracht naar hun vormen een eigen orde en stratificatie construeren. Nog een stapje verder en de Nachtwacht is beroemd los van zijn bewonderaars. Lezers interpreteren literaire teksten aan de hand van in henzelf huizende sociaal-psychologische ordeningsmechanismen. Aan het interpretatieproces zitten rationele en irrationele kanten, die alleen in hun onderlinge betrokkenheid kunnen worden bestudeerd.

Met deze studie is Kraaykamp ongetwijfeld een volledige methodologisch onderzoeker gewor-

den. Nu heeft hij dus de tijd om zich verder te verdiepen in een meer inhoudelijke, 'verstehende' sociologie van het lezen, teneinde op termijn doordachtere hypothesen empirisch te toetsen.

C.B. Smithuijsen

Geert de Vries, Het pedagogisch regiem. Groei en grenzen van de geschoolde samenleving. Amsterdam, Meulenhoff, 1993.

Dit is een rijk, een mooi en een leerzaam boek. De auteur, die hierop in 1993 promoveerde aan de Universiteit van Amsterdam, analyseert vanuit historisch-sociologisch perspectief het vanzelfsprekend worden van schoolbezoek en van de groei en de betekenis van het onderwijs voor de samenleving. De daarvoor aangevoerde verklaring is die van de 'figuratiedwang' die de verschillende actoren (politieke elites, pedagogische beroepsgroepen, werkgevers, ouders en kinderen) op elkaar zijn gaan uitoefenen. De verschillende partijen in de maatschappelijke figuratie hanteren wel andere argumenten en motieven, maar het resultaat is na zo'n tweehonderd jaar dat het onderwijs door steeds meer mensen wordt bezocht en ook aan betekenis heeft gewonnen als verdeler van levenskansen voor individuen en groepen. Deze, typisch 'Amsterdamse' verklaring, geheel passend in de lijn van de beschavingstheorie zoals geëntameerd door Norbert Elias en voortgezet door Abram de Swaan et al., wordt vooral in het eerste hoofdstuk van het boek gepresenteerd. Dat hoofdstuk een verkorte versie verscheen in het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* - is samen met het vijfde hoofdstuk over de grenzen van het pedagogisch regiem, het pièce de résistance van het boek. Letterlijk ook, want het heeft al enig verzet opgeroepen onder vakgenoten, waarover straks.

In deze beide hoofdstukken staat mijns inziens de belangrijkste boodschap die Geert de Vries de lezer wil meegeven: denk eens kritisch na over de verklaring voor de groei van het pedagogisch regiem en ook: is die groei langzamerhand niet aan een zekere begrenzing toe? Daartussenin staan drie hoofdstukken met onorthodoxe beschouwingen over het fenomeen voortijdig

schoolverlaten (schooluitval zegt De Vries) en schoolverzuim (spijbelen).

Zoals gezegd is het eerste hoofdstuk het meest van belang. De auteur laat bestaande verklaringen van de groei van het onderwijs van historici, sociologen en economen de revue passeren en neemt de lezer mee langs de historie van het Nederlandse onderwijsbestel. En passant worden daarbij voor de traditionele verklaringen eigen theoretische inzichten in de plaats gezet. De toename van het schoolbezoek wordt geplaatst tegen de achtergrond van natievorming, groepsbinding, disciplineren en modernisering door elites. De hierdoor ontstane toename van het onderwijsaanbod wordt opgevat als een gevolg van de concurrentiestrijd tussen de verschillende religieuze en levensbeschouwelijke groeperingen in de schoolstrijd: de horizontale wedijver tussen elites. Anderzijds is de vraag naar onderwijs versterkt doordat die elites op hun eigen achterban druk uitoefenden om zoveel mogelijk van het onderwijsaanbod gebruik te maken: de verticale schooldwang, die tevens diende als middel tot disciplineren en beschaving van het gewone volk.

Ontwikkelingen op het vlak van natievorming, groepsbinding, disciplineren en modernisering grijpen zo in elkaar. Dit proces werd nog versterkt door het optreden van pedagogische 'entrepreneurs' (verlichte burgers, onderwijzers, ambtenaren), mensen die zich beroepsmatig met het onderwijs bezig houden, een ontwikkeling die steeds sterker is geprofessionaliseerd tot in onze tijd. Bij de elites en pedagogische ondernemers voegen zich ook de werkgevers als partij in de stimulering van het schoolbezoek, zodat uiteindelijk ook de ouders en hun kinderen de gang naar de school vinden en de school gaan gebruiken als instrument in de klassenstrijd. Zo wordt de groei van het stelsel en de toename van het schoolbezoek opgevat als het gevolg van een progressieve figuratiedwang. Een interessante aanzet tot nieuwe theorievorming die vraagt om verdere uitwerking.

De aldus gegroeide situatie is voorwerp van zorg in hoofdstuk 5 van het boek: de begrenzing van het pedagogisch regiem. Geert de Vries gebruikt deze slotbeschouwing ook om enkele punten naar voren te brengen die in andere sectoren

zoals de gezondheidszorg en de sociale zekerheid al langer voorwerp van debat zijn. Kort samengevat: ook in het onderwijs moet de vraag naar de grenzen van de groei worden gesteld volgens De Vries. Daartoe formuleert hij enkele onbehaaglijk stemmende problemen zoals de diploma-inflatie, de onevenredig grote sleutelmacht van de school en het probleem van de gelijke onderwijskansen in relatie tot de maatschappelijke ongelijkheid in het algemeen. Wat dat laatste betreft is De Vries duidelijk: een meer rechtvaardige verdeling van onderwijskansen leidt nog niet vanzelfsprekend tot een rechtvaardiger samenleving. Het is het in de onderwijssociologie bekende debat tussen auteurs die wijzen op de continuering van maatschappelijke ongelijkheid door het onderwijs en anderen die de meer optimistische visie op de meritocratische samenleving vertegenwoordigen. Dat roept nog steeds veel op, getuige de bespreking van het boek van Geert de Vries door Harry Ganzeboom in *NRC Handelsblad* van 21 oktober 1993.

Over de drie tussenliggende hoofdstukken wil ik kort zijn. Zij gaan over schoolverzuim als sociaal probleem (hfst. 2), over stereotypen daaromheen (hfst. 3) en over de kunst van het spijbelen (hfst. 4). Mooie stukken, die de commotie rond het spijbelen relativeren ('een collectief misverstand'), spannend beschreven, soms op het hilarische af. Het had echter gemakkelijk in één hoofdstuk een plaats kunnen krijgen. Compositorisch behoort dit 'counterpart' van de schooldwang hier wel tot het hoofdthema van het boek, maar in deze vorm passen de stukken niet goed in het geheel, onder andere door hun herkomst (etnografisch onderzoek) en zijn ze wat diepgang betreft toch minder dan de beide hoekdelen. Dat is ook te zien aan het gebruik van de term 'pedagogisch regiem' in deze delen: die krijgt hier soms de betekenis van de schoolorde waarover door leerlingen kan worden onderhandeld, geheel conform de literatuur waarnaar wordt verwezen (zie hfst. 4). Deze hoofdstukken maken het boek wel rijker door de verbreding van het thema, maar niet sterker; wel mooier omdat ze fraai geschreven zijn, maar niet consistent, al valt er ook hier veel te leren van de originele visie van De Vries op de klassieke verklaringen voor het fenomeen spijbelen en

schooluitval. Die zijn volgens hem geen signalen van een door een economische malaise veroorzaakte culturele crisis van de samenleving als geheel, zoals enkele collega-onderwijs-sociologen hebben betoogd.

Het pedagogisch regiem zal ongetwijfeld de richtingenstrijd in de Nederlandse (onderwijs)-sociologie aanwakken, maar niet alleen daarom bevalt het boek mij zeer. Het is een elegant geschreven en waardevolle aanvulling op het uiteindelijk toch tegenvallende hoofdstuk over onderwijs van De Swaan in diens *Zorg en de staat*. Het doorbreekt ook de slechte Amsterdamse gewoonte om bij het verwijzen naar en het citeren van literatuur angstvallig binnen de eigen figuratieve grachtengordel te blijven. Het is prikkelend door nieuwe maar niet onbekookte visies op onderwijs en maatschappij. Ook in het onderwijs tenslotte kan het goed worden gebruikt.

Enkele kleine minpunten zijn er ook. De Nederlandse citaten van De Swaan blijken naar diens Engelstalige editie van 1988 te verwijzen en kloppen dus niet. Hinderlijk is ook de doornummering van de noten door het hele boek en het ontbreken van een literatuurlijst. Een volledige titel te moeten terugzoeken langs meer dan 150 noten is onnodig irritant. Dat kan gemakkelijk worden gecorrigeerd in een volgende druk die ik dit boek van harte toewens. Lezen dus.

Anton Wesselingh

Jan-Willem Gerritsen, De politieke economie van de roes (dissertatie Universiteit van Amsterdam), Amsterdam University Press, Amsterdam, 1993.

Deze studie handelt over de sociale regulering van alcoholica en opiaten in Nederland, Engeland en de Verenigde Staten. De vraag waarom sommige roesmiddelen verboden zijn en andere niet, was voor de schrijver de aanleiding tot een literatuuronderzoek naar het beteugelen van spiritualiën en verdovende middelen. Alcohol geldt in moderne westerse samenlevingen immers als een sociaal geaccepteerd en geïntegreerd bedwelmingsmiddel terwijl opia-

ten verboden zijn. Het antwoord op die vraag luidt: naarmate het meer om maatschappelijke buitenstaanders en lagere sociale groepen gaat, krijgt de verslaving nadrukkelijker het stigma van amoreel en verwijtbaar gedrag en domineert de bemoeienis van het strafrecht in combinatie met een op disciplinerende gerichte categoriale medische opvang. Maar naarmate verslaafden minder eenduidig afkomstig zijn uit groepen van maatschappelijke buitenstaanders, waarbij er ook verslaafden afkomstig zijn uit meer gevestigde en respectabele sociale groepen, krijgt de verslaving meer het kenmerk van een ziektesyndroom. Het reguleringsregime voor verslaafden wordt dan juist gekarakteriseerd door een meer individuele, medische behandeling terwijl een strafrechtelijke bemoeienis niet aan de orde is (blz. 232). Dit opmerkelijke verschil staat aan de basis van het onderzochte vraagstuk dat de auteur als volgt formuleert: '... hoe onderwerpen mensen - gegeven de stand van de schaalvergroting van de productie, de techniek van raffinage, en de mogelijkheden van toediening - elkaar en zichzelf aan een effectief reguleringsregime in de productie, distributie en consumptie van die roesmiddelen' (blz. 19). Gerritsen bestudeert veranderingen in die regulering van roesmiddelen aan de hand van een vijftal thema's: staatsvorming en staatsinkomsten, professionalisering van artsen, industrialisering en drankbestrijding, verslaving en genezing, en verbod en illegale markt vorming. Staatsvorming bijv. omdat een roesmiddel even verslavend is voor gebruikers als voor overheden. Van oudsher is het voor de fiscus immers lucratief om aan menselijke zwakheden te verdienen zoals blijkt uit het accijns op alcohol. En professionalisering van artsen bijv. omdat de regulering van genotmiddelen in de vorm van deskundige bereiding, verstrekking en toediening bevorderlijk is voor het medische standsmonopolie.

Met zijn onderzoek naar de regulering van alcoholica en opiaten verdient de auteur alle lof. Hij schrijft prettig leesbaar, argumenteert met kennis van zaken, doet recht aan de veelkantigheid van het onderwerp door aandacht te besteden aan zulke uiteenlopende zaken als farmacologie, fiscale sociologie, techniek, georganiseerde misdaad enz., traceert nauwgezet veranderingen

n drie landen, heeft oog voor de verschillen en overeenkomsten tussen alcoholica en opiaten, en weet ondertussen behendig om te springen net de civilisatietheorie van Elias. Naschrift: Het stemt droevig te weten dat de auteur (geb. 1957) enkele weken na zijn promotie is overleden. Hij heeft een mooi boek nagelaten.

H.J. van de Braak

D. Duipmans, Preventie of Pretentie? De effecten op recidive van een preventieproject in de provincie Groningen, Amsterdam; Thesis Publishers, 1993.

Het proefschrift van Duipmans past in de waardevolle traditie van wetenschap als georganiseerd scepticisme. Dit scepticisme is met name waardevol ten aanzien van de 'March of Folly' op de markt van welzijn en geluk, de niet aflatende rij van steeds nieuwe aanpakken en behandelingsmethoden die onveranderlijk (een deel van) het paradijs beloven.

Het onderzoek betreft, zoals de subtitel al aangeeft, de vraag of het hulpverleningsproject dat als experiment in de periode oktober 1986 - oktober 1990 is uitgevoerd in Groningen effect heeft gehad op de criminaliteit van jongeren in die provincie. Het experiment maakte deel uit van het beleidsplan *Samenleving en Criminaliteit* dat is opgesteld op basis van de bevindingen van de Commissie Roethof. Doel van het onderhavige experiment was om (1) door vroegtijdige, gecoördineerde en buitenjustitiële hulpverlening door politie, justitie en welzijnswerk samen (2) de maatschappelijke positie van jongeren die (vooral t.g.v. hun achterstandssituatie) in aanraking komen met de politie te verbeteren en (3) daardoor de delinquentie onder hen te verminderen.

De hoofdvraag van het onderzoek betreft het vaststellen of het uiteindelijke doel van het experiment, het verminderen van de recidive van jongeren, bereikt wordt. Het gaat daarmee terecht voorbij aan allerlei franjes zo vaak gebonden aan evaluaties van projecten. Daarnaast wordt als nevenvraag bekeken of het proefpro-

ject leidt tot een andere afhandeling van delicten door de politie.

De onderzoeker heeft gekozen voor een quasi-experimentele onderzoeksopzet in de lijn van de welbekende 'Campbell' traditie. Teneinde de hoofdvraag van het onderzoek te kunnen beantwoorden is hij nagegaan welke jongeren tussen de 12 en 25 jaar in de onderzoeksperiode in de vijf (vier experimentele en één controle) in het onderzoek betrokken gemeenten met de politie in aanraking zijn gekomen. Met deze gegevens is op drie manieren bekeken of het hulpverleningsproject effect had op de recidive. Via een cohort analyse en het untreated controlgroup design werd de recidive in de experimentele gemeenten vergeleken met die in de controle gemeente en via een matchingsprocedure werden individuele jongeren met elkaar vergeleken, namelijk de recidive van de wel geholpen en de geholpen jongeren.

Het resultaat van het zorgvuldig opgezette en nauwkeurig uitgevoerde onderzoek is - kort en goed - geen effect. Een resultaat dat met 'ijzeren regelmaat' terugkomt in alle (deel)analyses. Er is hoogstens - dit is zelfs hypothetisch geformuleerd - een effect te verwachten van dit type hulpverlening bij jongere vermogensdelinquenten in het begin van hun criminele carrière. Bovendien lijkt het project wat meer jongeren dan voorheen in het justitiële netwerk te trekken. Het vergroot het net van de justitiële 'vissers'. Hiermee sluit het resultaat van het onderzoek aan bij de resultaten van eerder onderzoek (in binnen- en buitenland). Het is - opnieuw - een bevestiging van één van de schaarse wetten in de sociale wetenschappen, namelijk de wet van het afnemend effect die stelt dat het effect van een 'ingreep' omgekeerd evenredig is aan de kwaliteit van het onderzoek van die ingreep.

Het verslag van het onderzoek is helder en goed geformuleerd en wordt gekenmerkt - net als het onderzoek zelf - door nuchterheid en een afkeer van franje. Dit positieve punt brengt mij gelijk tot wat ik de belangrijkste terkortkoming van het onderzoek beschouw, namelijk de nogal magere theoretische onderbouwing ervan. Deze beperkt zich tot enkele pagina's over de begrippen 'preventie' en 'hulpverlening'. Vooral het feit dat een theoretische uitwerking van één of enkele

preventietheorieën (buiten de wat cryptische noot 4 op pagina 14) ontbreekt maakt het moeilijk de resultaten te veralgemeniseren tot buiten dit project in Groningen. Met name de vraag of voor jeugdcriminaliteit de maatschappelijke achterstandssituatie zo belangrijk is als de opstellers van het experiment menen is moeilijk te beantwoorden.

Het is te hopen dat het negatieve resultaat van het onderzoek niet opnieuw een excuus vormt voor de overheid om maar niets te doen (d.w.z. een aanleiding vormt om de flauwe smoes dat de overheid niet alles kan uit de kast te trekken). Het is evenzeer niet te hopen dat de justitiële beleidsmaker dan maar weer richten op het zeker niet werkzame middel, namelijk dat van de langere en strengere straffen. Het resultaat zou er mijns inziens toe moeten leiden dat de overheid zich richt op andere factoren en met name te doen wat zij behoort te doen - zorgen voor aantrekkelijk werk en daaraan verbonden fatsoenlijke inkomens. Dit is uiteraard ingewikkeld, betekent herverdeling van werk en inkomens en is daar alleen door minder aantrekkelijk voor de 'haves' dan de fopspeen van een relatief goedkoop hulpverleningsprogramma.

Leo d'Anjou

Arie C. Glebbeek, Perspectieven op loopbanen (proefschrift Rijksuniversiteit Groningen), Van Gorcum, Assen, 1993.

Economen gebruiken het beroep niet zo vaak als een variabele om de heterogeniteit van de arbeidsmarkt te ordenen. Er wordt wel voorzien in marktanalyses met vraag- en aanbodcurven voor een afzonderlijk beroep, maar het wordt zelden als een sleutel gebruikt om de arbeidsmarkt onder te verdelen in categorieën of segmenten. De heterogeniteit wordt veeleer geordend via de vraagkant, via het genoten onderwijs van de aanbidders.

Ik heb zelf altijd het idee gehad dat beroepsverschillen wel een belangrijk handvat zijn om greep te krijgen op de arbeidsmarkt, en derhalve deel ik het vertrekpunt van Glebbeeks proefschrift volledig.

Glebbeek grijpt de beroepstitels aan voor een analyse van loopbanen en van mobiliteit. Hij gebruikt het materiaal van de OSA panels in de jaren tachtig en begint met een kritische analyse van zijn data. Voor diverse respondenten heeft hij zelfs twee observaties van de beroepstitel, één direct en één uit het vragen naar de toestand in het verleden. Daaruit blijken grote meetfouten. Op het 4-digitniveau van de CBS beroepencode stemt maar in 26 procent van de gevallen de beroepstitel overeen, en in 31 procent zijn ze verschillend (in de overige 43 procent ontbreekt tenminste één beroepstitel). Aggregeren helpt: op 2-digitniveau stemt 36 procent wel overeen en 21 procent niet. Zelfs dan zijn het grote afwijkingen. De functieniveautypering wijkt af in 20 procent, de Uitee/sixma prestigescore in 21 procent. Samenhangen in regressies blijken echter nauwelijks te verschillen tussen het goede en het slechte deel van de data: de meetfouten zijn kennelijk niet selectief. Behartenswaardig is ook de stelling dat meetfouten niet zo zeer te wijten zijn aan geheugenfouten bij respondenten, maar eerder aan vaagheden in de vraagstelling.

Gesterkt door de uitkomst van niet-verstorende meetfouten gebruikt Glebbeek zijn materiaal om diverse problemen te belichten. Hij onderzoekt de samenhang tussen subjectieve en objectieve indicatoren van niveauperandering van banen (subjectief wordt veel vaker gestegen), hij schat een simultaan (LISREL) model voor milieu, opleiding, baanniveau op twee tijdstippen en inkomen, hij spreekt een voorkeur uit voor de human capital interpretatie van opleiding (de opbrengst is in de collectieve sector niet groter dan in de marktsector), hij vergelijkt interne/externe mobiliteit en vrijwillige/onvrijwillige mobiliteit en hij zoekt naar groeperingen van beroepen tot marktsegmenten. En dit alles in een opvallend frisse presentatie, waar de problemen helder benoemd worden, successen zowel als mislukkingen, zonder een stofwolk van jargon. Daarbij zijn bekende oude verbanden bevestigd en interessante nieuwe gevonden.

De marktsegmentering wordt op twee manieren bekeken. De ene volgt de classificatie van Sinchcombe, in 7 bedrijfssectoren, en daarin wordt onder andere de externe mobiliteit gemeten.

ok wordt gekeken naar beloningsfuncties (met eslacht, opleiding en leeftijd als verklarende ariabelen). (Hierbij wordt naar mijn mening te emakkelijk geconcludeerd dat ze verschillen, onder formele test). Er wordt ook een indeling emaakt in 4 typen markt op basis van de mate an mobiliteit: interne, secundaire, beroepsdeel- n stabiele markt. Voor deze deelmarkten wor- len dan nadere kenmerken in beeld gebracht, zoals mobiliteitspatronen, leeftijdsopbouw, in- n uitreepoorten, enzovoort.

Glebbeek heeft veel waardevol empirisch werk verricht. Een van zijn belangrijkste stellingen is at een fundering van segmentering op mobili- teitsgronden superieur is aan een indeling die uitgaat van statische kenmerken of percepties. Maar ik zou toch nog wel graag achter die mobi- liteit kijken, en de vraag stellen of die niet juist samenhangt met (al dan niet) statische kenmer- ken. In de economische literatuur wordt de sa- menhang tussen mobiliteit en investering in bedrijfsspecifieke vakkennis sterk benadrukt. Dat beïnvloedt de onderhandelingsverhoudin- gen tussen de partijen, en zal sterk afhangen van bedrijfskenmerken en de aard van de productie- relatie (er moet ruimte zijn voor investeringen). Veel noodzaak tot investeren vraagt om een arbeidsrelatie die de mobiliteit beperkt. Hoewel empirisch de mate van mobiliteit zeker een gemakkelijker aangrijpingspunt is voor operati- onele specificatie, betekent de samenhang die ik net aangaf dat die mobiliteitsverschillen heel goed een uiting kunnen zijn van kenmerken van het beroep. Je kunt beter uit de voeten met geme- ten mobiliteit, maar of het echt superieur is weet ik niet.

Joop Hartog

Gertjan Oosterhuis, Promotie: een empirisch onderzoek naar de loopbanen van marineoffi- cieren in de twintigste eeuw (dissertatie Univer- siteit van Amsterdam), Koninklijk Instituut voor de Marine, Den Helder, 1993.

Naar aanleiding van een inspirerend artikel van Glebbeek (1987) besloot de auteur - universitair docent sociologie aan het Koninklijk Instituut

voor de Marine te Den Helder (KIM) - de loop- banen bij de zeemacht van beroepsofficieren die hun carrière op het KIM als adelborst aanvingen, in studie te nemen. Hij slaagde erin de nodige gegevens te verzamelen van een drietal cohor- ten: één van officieren die omstreeks 1900 in dienst traden en dus vóór het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog de Marine al weer verla- ten hadden. Een tweede dat in het begin van de jaren dertig het KIM bezocht en dus gedurende de oorlog onze zeemacht leidde en ten slotte een derde cohort dat daarna (ca. 1950) aantrad.

In zijn proefschrift brengt Oosterhuis verslag uit van de gekozen onderzoeksopzet, zijn theore- tisch kader en zijn bevindingen. Aangezien de auteur in Augustus '92 in dit tijdschrift reeds een samenvatting van zijn studie publiceerde, hoef ik in deze recensie op de inhoud niet uitvoerig in te gaan en kan ik volstaan met een korte weerga- ve en enig commentaar.

Om te beginnen moet mij echter van het hart dat ik mij geërgerd heb aan de slordige afwerking. De tekst wemelt van de spel-, stijl-, tik- en/of drukfouten. Het verwijzen geschiedt uitermate onzorgvuldig: zo wordt ook als het gaat om specifieke citaten, passages, of bevindingen achteloos naar hele boeken verwezen, zodat het gestelde ten enenmale oncontroleerbaar is. Verder worden in de tekst diverse publikaties vermeld die niet in de bibliografie te vinden zijn. Die bibliografie is slechts globaal alfabetisch gerangschikt, zodat een titel soms enige plaatsen 'te hoog' of 'te laag' staat. Tot overmaat van ramp mankeren personen- en zakenregisters, zodat je niets kunt (terug)vinden. Misschien moet dit soort wanprestaties niet zozeer de pro- movendus, maar veeleer de promotor aangere- kend worden. Wellicht zou de faculteit hem of haar geen formatiepunten voor zo'n soort onaffe promotie toe moeten kennen?

Over de onderzoeksopzet merk ik slechts op dat Oosterhuis mijns inziens zijn materiaal zorgvul- dig heeft vergaard, kundig heeft bewerkt en knap geanalyseerd. Kortom: vakwerk! Terzake van zijn theoretisch kader geeft de auteur in hoofdstuk 2 een overzicht over de twee in de sociologie' courante benaderingswijzen van (verticale) mobiliteit. In de eerste wordt (het proces van statusverwerving vooral gezien als

een functie van persoonlijke eigenschappen (leeftijd, geslacht, milieu van herkomst, opleiding e.d.), terwijl in de tweede de nadruk ligt op structurele, institutionele factoren. Vervolgens gaat de auteur in op de interne arbeidsmarkttheorie die zijns inziens opgevat kan worden als een goede mengvorm van beide benaderingen.

Het hele verdere verhaal draait dan hoofdzakelijk om de vraag wat voor type arbeidsmarkt in de loop van de tijd de Koninklijke Marine (althans, voor wat betreft het officierskorps) kende: een competitieve (promotie vooral op grond van prestatie; structuur bepalend voor loopbanen), een contractuele (in 't kader waarvan loopbaanafspraken bepalend zijn voor de organisatie-structuur en voor de promotie), of een confidentiële (zoveel mogelijk levenslange loopbanen, roulatie en bevordering volgens anciënniteit). Op grond van de uitkomsten van zijn analyse concludeert Oosterhuis dat de 'bovenbouw' van de Marine in het algemeen, als een min of meer constant structuurgegeven, het meeste weg had van zo'n contractuele markt, maar dynamisch gezien een overgang van een confidentiële markt naar een competitieve vertoonde. Zo geven al bij het eerste cohort, maar veel sterker nog bij het derde, prestaties (geïndiceerd door beoordelingen van de superieur van de officier in kwestie) naast anciënniteit de nodige samenhang met sociale stijging te zien.

Op de theoretische fundering en de logica van deze redenering valt niets aan te merken. Alles volgens de regelen der kunst, maar wat is nu de moraal van het verhaal? De lezer(es) die het boek uit heeft, is - denk ik - niet veel wijzer geworden terzake van de toepassing van die interne arbeidsmarkttheorie op dit geval. Hoe komt dat?

De promovendus heeft zijn theoretisch kader wel gebruikt om aan de hand daarvan zijn variabelen te selecteren en te operationaliseren, maar slechts op ad hoc basis (in hfst. 3 t/m 7) om er zijn resultaten mee te interpreteren. Terwijl hij in de voorgaande hoofdstukken uitvoerig - soms op het wijdlopie af - ingaat op zijn theorie, de daarop gebaseerde verwachtingen enzovoort, is er in het slothoofdstuk geen sprake van een explicitering van de - dankzij confrontatie van theorie met empirie - gewonnen inzichten, van

een samenvattend totaalbeeld van de onderzoeksbevindingen in het kader van deze theorie, noch ook van reflectie op verdere mogelijkheden en moeilijkheden van deze benadering. Ofschoon dit de lezer(es) in hoofdstuk 1 min of meer in het vooruitzicht gesteld is, wordt aan het slot van het verslag evenmin een poging gedaan de uitkomsten van deze studie te vergelijken met die van ander onderzoek om aldus de betekenis van dit werk in een ruimer kader te plaatsen.

In zijn slotbeschouwing behandelt de auteur eigenlijk alleen de kwestie van de maakbaarheid van het beleid, een meer praktische, bestuurskundige vraagstelling die Oosterhuis in zijn eerste hoofdstuk opvoert naast zijn beide sociologische aandachtsvelden. Overigens trekt hij niet de - in dit verband mijns inziens nogal voor de hand liggende - conclusie dat het zgn. nieuwe loopbaanbeleid van de Marine ('de juiste persoon op de juiste functie') anno 1987, blijkbaar de codificatie en legitimatie van een - althans ten dele - al sinds jaar en dag bestaande praktijk was en niet - zoals de betreffende nota's van het Ministerie suggereren - een spectaculaire koerswijziging van het beleid. Dit is des te opmerkelijker omdat Oosterhuis zelf - zo blijkt uit zijn voorwoord en eerste hoofdstuk - aanvankelijk nogal sceptisch gestemd was over de haalbaarheid van zo'n 'nieuw' loopbaanbeleid.

Misschien is het niet toevallig dat de auteur in zijn laatste hoofdstuk vooral aandacht besteedt aan beleidskwesties. Wellicht is het onbevredigende einde van dit proefschrift niet alleen, of niet zozeer, een kwestie van 'gevechtsmoeheid' van een wakkere wetenschapper die jarenlang in zijn eentje eindeloze hopen - op zich niet al te enerverende - data bijeen moet garen, registreren en coderen om daarna dit alles óók nog eens te analyseren en te interpreteren. Wellicht heeft de interne arbeidsmarkttheorie, althans als die - zoals in het onderhavige proefschrift - slechts wordt gebruikt als een classificatieschema, noch voor de organisatiesociologie, noch voor de sociologie van stratificatie en mobiliteit veel nut. Een typering van interne arbeidsmarkten in verschillende periodes in één organisatie om loopbaanpatronen te kunnen onderscheiden, lijkt mij inderdaad vooral vanuit praktisch oogpunt in eerste instantie wel zinrijk om zodoende

wat ordelijk(er dan gewoonlijk) over de beleidsproblematiek te kunnen nadenken. Sociologisch-theoretisch heeft dat beschrijven en typen der loopbanen in diverse tijdsgewrichten evenwel niet zoveel om het lijf, tenzij het gepaard gaat met een analyse, of op zijn minst hypothetische aanduiding, van de aard, sociaal-structurele, c.q. culturele achtergronden en/of consequenties van dergelijke verschuivingen.

Zo rezen bij mij bijvoorbeeld vragen over de aard van de geconstateerde selectie danwel zelfselectieprocessen: waren de beoordelingscriteria vóór, tijdens en na de oorlog dezelfde? Zo niet, was er dan sprake van een verandering in de dominante Marine-elites (bijv. van meer traditionele zeebonken naar moderne technocraten)? Evenzo blijft de vraag naar de maatschappelijke standen en kringen waaruit die elites afkomstig waren onbeantwoord. De enige indicator van het milieu van herkomst der adelborsten waarvan de auteur in zijn M&M-artikel van augustus 1992 melding maakt - familiebinding - die (interessant genoeg!) géén correlatie met de hoogst bereikte rang opleverde, wordt in het proefschrift zelfs al niet meer genoemd. Zo ook wordt de lezer(es) geen stof tot nadenken geboden over de mogelijke implicaties van de toename van het onderling wedijveren om promotie te kunnen maken voor onder meer: het 'esprit de corps' der Marineofficieren, hun wijze van leidinggeven, hun externe presentaties en relaties, de organisatiecultuur en -klimaat.

Nu kun je je natuurlijk afvragen of het fair is een auteur te bekritisieren voor het niet presenteren van allerlei ideeën, inzichten en indrukken, terwijl hij wél goed onderzoek verrichtte met een flinke opbrengst aan duidelijke, interessante resultaten. Natuurlijk kan iedereen die bevindingen desgewenst herinterpreteren, proberen te repliceren en/of te incorporeren in een theoretische verhandeling over een groter bestand aan mobiliteitsstudies om zodoende tot generalisaties, nieuwe hypothesen enz. te komen. Desalniettemin, in het algemeen is niemand zo gekwalificeerd als de onderzoek(st)er zelf om zinvolle interpretaties van zijn materiaal te bieden. Hij/zij heeft doorgaans in het kader van de verzameling der gegevens, of ook al voordien uit hoofde van

bekendheid met het veld van onderzoek, meer verstand van de context, meer vermogen tot 'verstehen' en tot 'gedachtenexperimenten' dan een buitenstaander. Kortom, ook - of liever: juist! - in het geval van grootschalig, kwantitatief onderzoek, is het óók - of liever: juist! - met het oog op verder onderzoek in dezelfde stijl van groot belang dat de onderzoek(st)er niet slechts zijn/haar onderzoekspzet, theorie en bevindingen presenteert, maar tevens uitvoerig zijn/haar interpretaties releveert en systematiseert. Is er sprake van slecht of middelmatig onderzoek, dan is dat niet zo nodig. In het geval van goed onderzoek is dat volgens mij evenwel een 'must' en daarom kan in dit geval de onderzoeker mijn kritiek tegelijkertijd als huldeblijk opvatten!

C.J. Lammers

Marc A. Jacobs, Software: kopen of kopiëren? Een sociaal-wetenschappelijk onderzoek onder PC-gebruikers, ICS, Utrecht, 1993.

De Business Software Alliance, een samenwerkingsverband van fabrikanten van computerprogrammatuur, schat de schade in 1992 als gevolg van illegale distributie van software alleen al in Nederland op 483 miljoen gulden (NRC Handelsblad, 2 oktober 1993). Op grond van dit cijfer moet het kopiëren van software tot de meest kostbare vormen van criminaliteit worden gerekend. In het proefschrift van Marc Jacobs wordt het fenomeen vanuit een verrassende invalshoek benaderd. In dit boek wordt verslag gedaan van een sociaal-wetenschappelijk onderzoek waarvan behalve vakgenoten ook software-leveranciers met bijzondere interesse kennis zullen nemen.

Het onderzoek is erop gericht de achtergronden van het kopiëren van software op sociaal-wetenschappelijke wijze te analyseren. De auteur is erin geslaagd over een schijnbaar moeizame combinatie van onderwerp en wetenschappelijke aanpak, een vlot leesbaar boek te schrijven. Behalve door een bondige engelstalige samenvatting wordt de leesbaarheid nog extra verhoogd door de beknoptheid; in iets meer dan

honderd pagina's wordt het gehele onderzoeksproject uit de doeken gedaan.

Enkele onvolkomenheden in de tekst vallen daardoor des te sterker op. In zijn streven naar beknoptheid kiest de auteur soms voor overgangen die althans voor deze lezer niet navolgbaar zijn. Het is spijtig dat de onvermijdelijke taalfout die ook bij laatste lezing over het hoofd wordt gezien, in dit geval de betrokken passage geheel onbegrijpelijk maakt.

In de theoretische verkenning richt de auteur zich op criminologische theorieën. Daarbij stelt hij met name de culturele-deviantietheorieën, waarin regelovertrekend gedrag wordt geïnterpreteerd als de afwijkende norm van bepaalde subculturen, tegenover de sociale controletheorieën, waarin regelovertrekend gedrag juist wordt gezien als een algemene innerlijke neiging, slechts beteugeld door bindingen met de conventionele maatschappelijke orde. De auteur plaatst deze theorieën tegen de achtergrond van een zogenoemde algemene gedragstheorie, waarin gedrag wordt geïnterpreteerd als een keuze van het gedragsalternatief met de meest gunstige kosten-batenverhouding in termen van fysiek welbevinden en sociale waardering.

Bij de vorming van eigen hypothesen heeft de auteur zich niet gebonden aan één van de genoemde theoretische stromingen, maar onbevangen gezocht naar kosten en baten die de keuze uit de gedragsalternatieven kopen of kopiëren kunnen beïnvloeden. Daarbij komen niet alleen de evidente kosten aan de orde, zoals bijvoorbeeld de vereiste inspanning om gekopieerde software zonder handleiding en ondersteuning te gebruiken, maar ook subtiele, zoals de reciprociteitskosten, verplichtingen die ontstaan door aan een kennis een kopie te vragen.

Het hoofdstuk waarin de operationalisaties van de modelelementen worden geïntroduceerd, had wat mij betreft langer mogen zijn. Te veel blijft nu onduidelijk om de operationalisaties voor bijvoorbeeld vervolgonderzoek bruikbaar te maken. De keuze van bepaalde operationalisaties behoeft ook meer toelichting, zoals in het geval van het element 'attractiviteit' (van een computerprogramma) dat wordt samengesteld uit de verrassende combinatie van verspreiding,

beschikbaarheid van handboeken en verkoop-prijs.

De toetsing van het model met behulp van varianten van logistische-regressieanalyse levert heldere resultaten op. Wel wekt het enige bevremding dat in verband met beperkingen van de gebruikte software, de dataset voor het doen van een multiniveau-analyse in twee subsets moest worden opgesplitst. Eén uitkomst die het zeker waard is hier vermeld te worden, luidt dat opvattingen, zowel van de respondent zelf als van diens sociaal netwerk, over de gerechtigdheid van kopiëren van zeer grote invloed zijn op het gekozen alternatief: kopen of kopiëren. Anderzijds zijn wettelijke voorschriften zoals gepercipieerd door de respondent hoege-naamd niet van invloed.

Voor een belangrijk deel schuilt de waarde van dit proefschrift in de gevolgde methode bij het interviewen van de respondenten. Zeer terecht wordt daaraan in het boek dan ook speciale aandacht besteed. Gebruikmakend van het feit dat de personen in de onderzochte populatie per definitie over een personal computer beschikken, zijn de respondenten ondervraagd middels Computer Interviewing by Mail (CIM). Daarbij wordt de respondent een diskette toegezonden met daarop een programma voor het afnemen van het interview. Na afloop stuurt de respondent de diskette in een retourenvelop terug. Deze methode werd bij mijn weten in Nederland niet eerder voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek toegepast. De werkwijze van bijvoorbeeld de stichting Telepanel vereist dat behalve de software in ieder geval ook de benodigde hardware bij de respondent wordt geplaatst.

De resultaten van de gebruikte CIM-methode zijn zeer bemoedigend; niet alleen werd een aanzienlijk besparing bereikt in de kosten van dataverzameling, ook ligt het responspercentage van 70 procent ver boven het hedendaagse gemiddelde. Het bezwaar dat niet zoals gebruikelijk de vragenlijst als bijlage bij het proefschrift kon worden opgenomen, wordt ondervangen door een antwoordkaartje waarmee een gratis exemplaar van de software kan worden besteld. Natuurlijk is CIM op dit moment alleen geschikt voor zeer bijzondere onderzoekspopulaties, maar in een niet al te ver verleden gold hetzelfde

voor interviews die per telefoon worden afgenomen.

Harry Heemskerk

A.B. van Berkel-van Schaik en B. Tax, Naar een standaardoperationalisatie van sociaal-economische status voor epidemiologisch en sociaal-medisch onderzoek, Distributiecentrum DOP, Den Haag, 1990.

Op welke manier kan de variabele 'sociaal-economische status' het best geoperationaliseerd worden in onderzoek naar gezondheidsverschillen? Dat is de kernvraag in het boekje dat hier wordt besproken.

Sinds de jaren zestig is de sociaal-economische achtergrond van gezondheidsverschillen een belangrijk onderzoeksthema. Verschillen in ziekte en sterfte blijken sterk samen te hangen met sociale verschillen. In 1987 is door het Ministerie van WVC en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid een conferentie georganiseerd om nieuw op te zetten onderzoek naar sociaal-economische gezondheidsverschillen voor te bereiden. In dat kader is door een Subcommissie Sociaal-economische status van de programmacommissie Sociaal-economische gezondheidsverschillen, onderzocht of de meting van sociaal-economische status (SES) wellicht meer gestandaardiseerd zou kunnen worden, zowel voor registratiedoeleinden als ten behoeve van sociaal-wetenschappelijk en epidemiologisch onderzoek. Het boekje doet uitvoerig verslag van dat onderzoek, met als resultaat een handleiding voor de operationalisatie van sociaal-economische status. Interessante kanttekening daarbij is dat de commissie niet alleen de medische sociologie en epidemiologie op het oog heeft, maar streeft naar een operationalisatie die een vergelijking met sociale ongelijkheid buiten de sociaal-medische sfeer mogelijk maakt.

De rapporteurs formuleren eerst een aantal 'desiderata' voor de operationalisering van SES, kortheidshalve als volgt samengevat:

1. De operationalisering moet bruikbaar zijn

zowel voor registratie (bijv. door huisarts, specialist, ziekenhuis) als voor onderzoek.

2. Als hoofdindicatoren worden zowel opleiding, beroep als inkomen genomen, aangezien deze ieder een zelfstandig effect op de gezondheid kunnen hebben.

3. Zowel de definiëring, als de vraagstelling in enquêtes, als de primaire classificatie (codering), als de uiteindelijke indeling in groepen moet gestandaardiseerd zijn.

4. De operationalisering moet bijdragen tot de vergelijkbaarheid van onderzoeksresultaten, zowel nationaal als internationaal.

5. De meting dient zoveel mogelijk op individueel of huishoudniveau plaats te vinden.

Aan de hand van deze 'desiderata' worden vervolgens per indicator de meetinstrumenten besproken en beoordeeld. Ik bespreek de belangrijkste daarvan.

Opleiding neemt een belangrijke plaats in bij de meting van SES. In de eerste plaats is opleiding van theoretisch belang als indicator van kennis en macht, die immers van invloed zijn op gezondheidsgedrag en gebruik van gezondheidsvoorzieningen. Opleiding is eenvoudig te meten en te standaardiseren. De rapporteurs bevelen daartoe de Standaard Onderwijsindeling 1978 van het CBS aan (de eencijferige code voor het opleidingsniveau, de drie- of vijfcijferige code voor de opleidingsrichting), en sluiten zich daarmee aan bij wat sinds jaar en dag in sociologisch onderzoek gebruikelijk is. De rapporteurs achten dit meetinstrument dankzij de vraagvorm 'het meest geschikt voor de standaardoperationalisatie voor registratiedoeleinden omdat deze (...) kort, helder en behoorlijk volledig is en er blijkbaar goede ervaringen mee zijn opgedaan'. Het is niet duidelijk waarom zij, terwijl zij 'opleiding' als goede mogelijkheid opperen, uiteindelijk toch ten behoeve van registratiesituaties het gebruik van opleiding als SES-indicator niet adviseren.

Zo snel en duidelijk de aanbeveling voor de meting van opleiding gevonden is, zo moeilijk ligt dat voor inkomen als indicator. Ook inkomen is in een theoretisch model ter verklaring van gezondheidsverschillen van belang onder meer als indicator van macht. Een goede meting

van inkomen echter vereist een zo uitgebreide vraagstelling dat de commissie inkomen (voorlopig) niet in de standaardoperationalisatie voor onderzoeks- of registratiedoeleinden wil opnemen. Eerst moet nader onderzoek worden verricht naar de verschillende meetinstrumenten van inkomen in relatie tot gezondheidsverschillen.

Het grootste deel van het boekje is vervolgens gewijd aan het gebruik van het beroep als meetinstrument. Een uitvoerige en overzichtelijke bespreking wordt gewijd aan de (veel gebruikte) ITS-beroepenklapper, de CBS-beroepenclassificatie, de CBS-indeling naar sociale groep, het EGP-klassenschema (voor internationale vergelijkingen ontwikkeld door Erikson, Goldthorpe en Portocarero), de sociale-afstandsschaal van Bakker, en de beroepsprestigeladders van Ultee en Sixma en van Treiman. Ik beperk mij hier tot een weergave van de conclusies. De uitgebreide vraagstelling die nodig is voor meting van 'beroep' maakt deze indicator onbruikbaar voor registratiesituaties. Voor onderzoek stelt de commissie de viercijferige CBS-classificatie van 914 beroepen voor als primaire indeling voor de standaardoperationalisatie van beroep. Met behulp van deze classificatie kunnen alle bestaande beroepen op nominaal niveau worden ingedeeld. Als primaire indeling is de vergelijkbare ITS-classificatie te onvolledig. Verder kiest de commissie als secundaire indelingen voor het EGP-klassenschema en de beroepsprestigeladder van Ultee & Sixma, die beide uit de CBS-classificatie te construeren zijn. Bij deze keus speelt de internationale vergelijkbaarheid en het feit dat deze indeling is geconstrueerd voor onderzoek naar sociale ongelijkheid terecht een grote rol. Wel gaat de commissie veel te makkelijk voorbij aan het bezwaar dat in deze beide indelingen mensen zonder beroep (huisvrouwen, werklozen, arbeidsongeschikten, gepensioneerden) niet worden opgenomen. Hoewel deze ommissie in stratificatieonderzoek gebruikelijk is, wordt zij toch de laatste jaren steeds meer als verwerpelijk aangemerkt. In sociaal-medisch onderzoek echter is het negeren van baanloze mannen en vrouwen zonder meer ernstig te noemen, aangezien gezondheid en ziekte juist bij deze categorieën een andere plaats hebben

dan bij de werkenden. Zelfs een bespreking van gangbare oplossingen voor het indelen van deze categorieën, zoals het toekennen van het 'laatst uitgeoefende beroep' (aan werklozen, gepensioneerden, huisvrouwen) of het beroep van de echtgenoot (aan huisvrouwen), ontbreekt. De commissie heeft een belangrijke kans gemist door geen duidelijk advies te formuleren met betrekking tot deze specifieke categorieën.

De vraag waarmee ik deze bespreking begon zal vele onderzoekers ook buiten het gebied van het sociaal-medisch onderzoek bekend in de oren klinken: in het onderzoek moeten opleiding, inkomen en beroep opgenomen zijn, maar welke vragen moeten daartoe in een vragenlijst zijn opgenomen en wat doen we met de antwoorden? Het boekje geeft goed bruikbare informatie. Zo zijn in de bijlagen voor opleiding en beroep standaardvragen opgenomen (ontleend aan CBS-vragenlijsten). Voor de meting van opleiding hebben de vragen betrekking op de gevolgdde opleiding en de met succes doorlopen klassen en jaren. De indicator beroep wordt gemeten aan de hand van vragen over de voornaamste bezigheden, het verrichten van betaalde arbeid, de positie in de werkkring, en het beroep. Hoewel inkomen buiten de standaardoperationalisering is gebleven is er wel een vragenlijst opgenomen, evenals een vraag naar de 'voornaamste bezigheden' (belangrijk voor het onderscheiden van baanlozen). Ten slotte zijn er in de bijlagen drie schema's opgenomen waarmee het mogelijk is de viercijferige beroepencode van het CBS (1984) te hercoderen naar respectievelijk de sociale-groepindeling van het CBS, het EGP-klassenschema en de beroepsprestigeladder van Ultee & Sixma.

Voor wie is dit boekje nu interessant? Vermoedelijk heeft het aan onderzoekers die zich op het gebied van het eigenlijke stratificatieonderzoek bewegen, niet veel nieuws te melden. Voor alle anderen die onderzoek naar sociale ongelijkheid verrichten, of die anderszins 'sociaal-economische status' als achtergrondvariabele in hun onderzoek willen opnemen, geeft het boekje een zinvolle bespreking van de indicatoren van sociaal-economische status en hun onderlinge verhouding, ook op theoretisch niveau. Dat die bespreking niet echt makkelijk leesbaar is,

wordt enerzijds veroorzaakt door de complexiteit van het thema, anderzijds door de af en toe wat al te schematische opzet van het betoog, waardoor hier en daar herhaling optreedt. De bijlagen ten slotte lijken mij voor onderzoekers goed bruikbaar.

A. Blees-Booij

J.F.M. Koppejan, Management van de beleidsvorming: een studie naar de totstandkoming van beleid op het terrein van het binnenlands bestuur, VUGA, 's-Gravenhage, 1993.

Binnen de beleidswetenschap is een tweetal hoofdstromen te onderscheiden. Elk van deze stromen bestudeert sturingsvraagstukken vanuit een specifieke invalshoek.

Bij de ene invalshoek ligt het accent op cognitieve aspecten van sturing. De centrale vraag daarbij is hoe de inhoud van het beleid kan worden verbeterd.

Bij de andere invalshoek richt de aandacht zich op interactieve aspecten van sturing. Hier is de centrale vraag hoe het proces en de organisatie van het beleid kunnen worden verbeterd.

Het gaat hier om analytisch te scheiden vragen. Onderzoekers switchen van de ene vraag naar de andere en doen in één onderzoek soms beide. Ten aanzien van elk van de aspecten wordt bovendien zowel descriptief als prescriptief onderzoek verricht.

Het proefschrift van Koppejan richt zich geheel op de interactieve aspecten van beleidsontwikkeling. Bestudeerd worden langdurige processen van beleidsvorming bij de rijksoverheid. In het bijzonder worden beleidsprocessen op het terrein van het binnenlands bestuur onderzocht: de totstandkoming van de nieuwe Gemeentewet, de beleidsvorming rond de grote-stedenproblematiek en de discussie over de bestuurlijke organisatie. Bijzondere aandacht krijgt de rol van de verantwoordelijke overheidsinstantie, het Ministerie van Binnenlandse Zaken, dat heeft getracht aan de beleidsprocessen richting te geven. Het beleidsvormingsmanagement van het ministerie is onderzocht over de periode 1955-1991.

Doel van het onderzoek is meer specifiek het

verloop van de processen te verklaren, het beleidsvormingsmanagement te beoordelen en aanbevelingen te formuleren van het verloop en het management van complexe beleidsvormingsprocessen.

Theoretisch vertrekpunt van de auteur is de assumptie dat beleidsvorming niet alleen een intellectueel ontwerpproces is, maar vooral een sociaal interactieproces. Beleidsvorming kenmerkt zich door de strijd tussen betrokkenen om de definiëring van het beleidsprobleem, de keuze van de doelen en de middelen, en de afbakening van de kring van medespelers.

Om conceptueel greep te krijgen op de complexe en langlopende beleidsprocessen ontwikkelt de auteur een arenamodel. Dit model bouwt voort op het stromenmodel van Cohen, March en Olsen. De beperkingen van dit model - de hoge mate van abstractie en de vaagheid van de gehanteerde concepten - worden ondervangen door de centrale begrippen en hun onderlinge relatie te specificeren.

Een onderscheid wordt gemaakt tussen vier clusters van begrippen: het verloop van beleidsvormingsprocessen (aanvang, duur, beëindiging); de arenasamenstelling (het samenstel van problemen, oplossingen, participanten en de factor tijd); contextuele factoren (bijv. kenmerken van de organisatie, de structuur en cultuur van het beleidsterrein); en arenastrategieën. Aan deze strategieën is een afzonderlijk hoofdstuk gewijd.

Strategieën kunnen zich richten op beïnvloeding van de aanwezige probleemformuleringen, oplossingsrichtingen, participanten in de arena en de factor tijd. Voorts worden meer algemene arenastrategieën onderscheiden, zoals het inperken en uitbreiden van de arena. Van deze strategieën kan elk van de betrokken factoren gebruik maken, de beleidsvormingsmanager doet dit echter vanuit een bijzondere rol, namelijk de verantwoordelijkheid voor het verloop van het beleidsvormingsproces als geheel.

Toegepast op de drie langlopende beleidsvormingsprocessen blijkt de waarde van het arenamodel. Met dit model is het goed mogelijk inzichtelijk te maken, en daardoor te begrijpen, waarom de beleidsvorming zich over zo veel jaren uitstrekte. Het blijkt steeds te gaan om

beleidsprocessen die zich in bepaalde perioden versnellen, soms onderbroken worden, en dan weer op een andere wijze worden voortgezet. Een echte verklaring voor de lange duur van de processen vloeit hieruit echter niet voort. Alle in het theoretisch model onderscheiden variabelen blijken een rol te spelen. In een casus is nog wel specifiek aan te geven welke variabele op welk moment een belangrijke rol speelde, maar dit leidt niet tot theoretische inzichten die de casus overstijgen. Dit wordt door de auteur ook zelf onderkend, waar hij stelt dat een beperking van de benadering is dat theorieën die de relaties tussen de variabelen (de auteur spreekt van 'begrippen') verklaren ontbreken. Jammer is dat ook geen poging wordt gedaan om op basis van de casusanalyses tot een begin van theorievorming te komen. Hierdoor komt ook een andere centrale doelstelling van de studie maar beperkt uit de verf, of is er althans een kritische kanttekening bij te plaatsen. Dit betreft de oordelen en aanbevelingen over beleidsvormingsmanagement. Beleidsvormingsmanagement definieert de auteur als de zorg voor de signalering en selectie van beleidsonderwerpen, de verwerking van deze onderwerpen en de beëindiging van de beleidsvorming ten aanzien van deze onderwerpen. Door ook hierbij uit te gaan van een sociaal interactieperspectief ontstaat het gevaar dat zowel oordelen als het formuleren van aanbevelingen niet echt mogelijk is. Dit blijkt ook uit de studie. Wat betreft het oordeel komt de auteur niet veel verder dan de constatering dat de beleidsmanager situatieafhankelijk is. In de ene situatie is er behoefte aan nieuwe inzichten en grotere flexibiliteit in het beleidsproces, terwijl in een andere situatie breedvoerige beleidsdiscussies juist om inperking en afronding vragen. Dit is een weinig informatieve uitspraak. Hetzelfde geldt voor de aanbeveling dat het er bij beleidsvormingsmanagement om gaat een antwoord te vinden op de strategische complexiteit die beleidsvormingsprocessen kenmerkt en op de dynamiek die zich in hun omgeving voordoet. Vanuit deze invalshoek is alle 'zorg' (zie de definitie van beleidsvormingsmanagement) uiteindelijk in een complexe situatie een goede zorg.

Naar mijn oordeel dienen beleidsvormingspro-

cessen toch altijd op hun effectiviteit en efficiency beoordeeld te worden. Overheidsbeleid is meer dan sociale interactie alleen. De sociale interacties waarin overheden participeren dienen een maatschappelijk doel: probleemaanpak. Wanneer dat doel niet wordt bereikt, is dat of omdat er geen wezenlijk probleem is, of omdat actoren elkaar blokkeren. Dat laatste is niet positief te waarden. Met andere woorden, het lijkt mij verstandig om tijdig uit het sociaal interactiemodel te stappen om kritische oordelen - die ook van een beleidswetenschapper mogen worden verwacht - mogelijk te maken. Daar ligt onder meer de waarde van de in de aanhef van deze bespreking genoemde cognitieve benadering. De vraag vervolgens kan zijn hoe de sociale interacties effectiever en efficiënter georganiseerd kunnen worden.

Deze kritische kanttekeningen laten onverlet dat ik zeer veel waardering heb voor het proefschrift. In de internationale discussie in de beleidswetenschap kan dit proefschrift zeer goed meekomen. Jammer is dan ook - en dit geldt voor meer beleidswetenschappelijke proefschriften die de laatste twee jaar zijn verschenen - dat er nog steeds geen traditie is van publiceren in de Engelse taal. Blijkens de literatuurlijst moet dit nu nog met artikelen worden ingehaald.

P. Glasbergen

P.T.M. Tesser, Rapportage Minderheden 1993, Sociaal Cultureel Planbureau, VUGA, Rijswijk, 1993.

In 1983 bracht het Ministerie van Binnenlandse Zaken de *Minderhedennota* uit. Hierin werd voor het eerst door de regering erkend dat Nederland immigranten kende en dat deze blijvend deel van de samenleving uitmaakten. Toch leidde dat op zich zelf nog niet tot de conclusie dat immigranten ook voorwerp van overheidsbeleid waren. Nederland had weliswaar in het verleden een heel duidelijk beleid gevoerd (zij het met sterk afwisselende uitgangspunten) met betrekking tot immigranten als de Indische Nederlanders, de Ambonezen (later Molukkers

genoemd) en de 'buitenlandse arbeiders', maar daarbij het woord immigrant altijd angstvallig vermeden. De *Minderhedennota* is geschreven in de schaduw van dit taboe op het woord 'immigrant' en het blijft daardoor onnodig vaag wat nu eigenlijk de grondslag is voor het beleid en waarop zich dat moet richten.

De gedachtengang, waarop de *Minderhedennota* gebaseerd was, viel, voor wie tussen de regels kon lezen, wel te reconstrueren, maar duidelijk verwoord werd hij niet. Deze gedachtengang gaat er vanuit dat er in Nederland verschillende typen immigranten zijn. Met bepaalde typen, zoals de huwelijksmigranten uit de omliggende landen of het personeel van internationale concerns, hoeft de overheid zich niet speciaal te bemoeien. Er zijn echter ook immigranten die sociaal en cultureel zozeer afwijken van de Nederlandse samenleving dat zij daarin een aparte plaats innemen. Zij maken wel deel uit van de samenleving naar functioneren slechts aan de rand van de arbeidsmarkt en de woningmarkt en hun kinderen nemen onvoldoende deel aan het onderwijs. Dit laatste speelt een essentiële rol in deze gedachtengang. De lage sociale positie van deze groepen heeft de neiging zich van generatie op generatie voort te zetten. Op deze wijze dreigen er via het migratie proces 'minderheden' te ontstaan.

Deze 'verborgen gedachten' wordt in de *Minderhedennota* nog één stap verder vervolgd: de overheid moet deze ontwikkeling tegengaan. Dit laatste is uiteraard een normatief uitgangspunt, maar zo breed aanvaard dat het geen discussie behoeft.

Omdat de achterliggende gedachtengang niet duidelijk gemaakt werd, leidde de nota tot twee misverstanden. In de eerste plaats werden de eerste generatie migranten al meteen tot minderheden gebombardeerd. Terwijl het overheidsbeleid zich zou moeten richten op het voorkomen van minderheidsvorming, werd door de terminologie de indruk gewekt dat het proces al voltooid was. Dit droeg ook bij tot een ultra-korte termijn visie, er moest niet alleen van alles gebeuren, maar men wekte daarbij ook de indruk dat dit nog grote effecten zou (kunnen) hebben op de positie van de zojuist gearriveerde migranten. In 1987 vroeg premier Lubbers dan ook al

ongeduldig aan de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid de balans eens op te maken van het minderhedenbeleid. In de tweede plaats werd niet helemaal duidelijk waarop het beleid zich nu precies moest richten. Moest men zich richten op de oorzaken van de gebrekkige participatie of meer direct op de participatie zelf en op welke terreinen moest er eigenlijk speciaal beleid gevoerd worden? Verbeteren gesubsidieerde folkloristische muziekgroepen nu de maatschappelijke positie, of is dit een heel ander chapter van beleid?

Vooral na de eerste entree van Janmaat in de Tweede Kamer haastten allerlei politici zich om te verzekeren dat het ging om een algemeen achterstandsbeleid. Dit schiep voldoende onduidelijkheid om woonwagengebieden, buurtcomité's van oude wijken etc. ook een greep in subsidiepot te laten doen. Het leidde tot vage en niet te evalueren projecten als het 'Achterstandsgebiedenbeleid', waarvan niemand kan naverellen wat er eigenlijk mee beoogd werd. Het beleid is tegelijkertijd omvangrijk en verbrekeld en daardoor is het zowel onduidelijk wat nu eigenlijk de doelgroep is, als wat men, in welk tijdsbestek, wil bereiken.

Intussen is immigratie zowel in demografisch als in sociaal opzicht steeds belangrijker geworden. Een overzicht van de stand van zaken is dus bepaald geen overbodige luxe. Het Sociaal en Cultureel Planbureau heeft van de regering de opdracht gekregen iedere twee jaar zo'n overzicht samen te stellen. De opzet is dat in elk rapport een globaal overzicht wordt geboden. Daarnaast zal iedere keer meer in detail worden ingegaan op de situatie op de arbeidsmarkt en in het onderwijs en zal aan één ander onderwerp nader aandacht worden besteed.

Het eerste jaar is daarvoor de keuze gevallen op de huisvestingssituatie.

Het eerste rapport is precies tien jaar na het verschijnen van de *Minderhedennota* verschenen. Dit rapport voldoet aan alle verwachtingen die men van een dergelijke rapportage mag koesteren. De auteur, P. Tesser, vat een geweldige hoeveelheid meer en minder belangrijke discussies, nota's, rapportages en studies op een overzichtelijke wijze samen. Het is duidelijk dat hij niet op alle terreinen evenzeer specialist is en op

het gebied van het onderwijs wat beter thuis is dan op dat van de huisvesting. Maar Tesser biedt in ieder geval voor alle gekozen terreinen een alleszins bruikbaar en goed gefundeerd overzicht. Hij is er in geslaagd zijn overzicht zo op te schrijven, dat het ook voor de niet specialist goed leesbaar is. Bijzonder sympathiek is daarbij, dat hij zich zelf niet altijd ambtelijk op de vlakte houdt. In een enkel geval laat hij duidelijk blijken dat niet alle standpunten even houdbaar zijn. De subtiële wijze waarop hij laat zien dat de commissie- Van Kemenade zich meer door modieuzigheden, dan door kennis van zaken heeft laten leiden (p. 185-87), zou, als het niet zo'n ernstig onderwerp betrof, vermakelijk zijn. Wie op zoek is naar een goed gedocumenteerd en beargumenteerd overzicht van de positie van de verschillende immigranten groeperingen in Nederland, vindt in deze rapportage van het Sociaal Cultureel Planbureau precies wat hij zoekt.

J.M.M. van Amersfoort

P. Dekker & P. Ester, Social and political attitudes in Dutch society: Theoretical perspectives and survey evidence, Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk, 1993.

Het boek *Social and political attitudes in Dutch society* bevat elf bewerkte congrespapers en artikelen, die de auteurs als medewerkers van het SCP schreven. Na een overzicht van de gebruikte databestanden en meetinstrumenten (deel 1) worden attitudes ten aanzien van belangrijke hedendaagse maatschappelijke vraagstukken aan de orde gesteld.

Deel 2 bestaat uit slechts één hoofdstuk, waarin de ideologische dimensie van het ontzuilingsproces wordt geanalyseerd. De laatste drie decennia blijkt de identificatie met de religieuze ideologieën wel, maar die met de seculiere ideologieën niet te zijn afgenomen. De genoemde afname lijkt vooral te zijn veroorzaakt door verschillen tussen generaties en niet door intragenerationele veranderingen. Een interessante bevinding is verder dat socialisten met een christelijk herkomstmilieu worden gekenmerkt door

sterk sociaal-politiek liberale opvattingen. In deel 3 staan de opvattingen van verschillende leeftijdscategorieën centraal. In de hoofdstukken 4 en 5 wordt de vraag aan de orde gesteld in hoeverre de opvattingen van resp. jongeren (17 t/m 24 jaar) en bejaarden (65 t/m 74 jaar) verschillen van die van andere leeftijdscategorieën. Er blijken geen scherpe ideologische scheidslijnen tussen de generaties te bestaan. In hoofdstuk 6 wordt getoond dat van negatieve beeldvorming ten aanzien van ouderen geen sprake is en dat er een grote solidariteit tussen de generaties bestaat waar het gaat om intergenerationele verdelingsvraagstukken. In hoofdstuk 7 worden - tegen de achtergrond van de discussie over de 'zorgzame samenleving' - opinies over zorgvoorzieningen voor ouderen aan de orde gesteld. Zowel jongeren als ouderen blijken door de overheid gefinancierde collectieve voorzieningen te prefereren boven commerciële en 'informele' zorgsystemen (verzorging door familie of vrijwilligers). In hoofdstuk 8 laten de onderzoekers zien dat jonge stedelijke professionals ('yuppies') weliswaar worden gekenmerkt door sociaal-politiek liberalisme, maar niet door sociaal-economisch conservatisme, een geringe politieke betrokkenheid en een grote nadruk op de eigen welvaart. Bovendien heeft de specifieke combinatie van de constituerende kenmerken geen invloed op deze opvattingen. Voor een interpretatie wordt daarom aansluiting gezocht bij 'new class' theorieën.

Deel 4 bestaat uit vier hoofdstukken over autoritarisme en stereotypering. In hoofdstuk 9 wordt getoond dat autoritarisme niet wordt veroorzaakt door de klassepositie (in neo-Marxistische zin), maar door verschillen in opleidingsniveau. Omdat dit geen geldige indicator voor de klassepositie is, dient Lipsets these over het autoritarisme van de arbeidersklasse volgens de onderzoekers te worden herzien. Vervolgens tonen zij de invloed van autoritarisme op de negatieve stereotypering van respectievelijk werklozen, AIDS-patiënten en etnische minderheden (hfdst. 9 t/m 12).

In deel 5 (hfdst. 13) worden ten slotte gegevens uit negen verschillende landen (waaronder Nederland) over houdingen ten aanzien van inkomensongelijkheid, persoonlijke ervaringen met

ongelijkheid en percepties van ongelijkheid geanalyseerd. De onderzoekers laten zien dat deze houdingen, ervaringen en percepties *tussen* de negen landen verschillen, maar dat *binnen* de landen het patroon van samenhang sterk vergelijkbaar is.

Social and political attitudes in Dutch society weerspiegelt de positie van het SCP op het snijvlak van wetenschap en beleid. De conclusies zijn van belang voor (de legitimiteit van) het overheidsbeleid ten aanzien van belangrijke maatschappelijke vraagstukken (verzorgingsstaat, vergrijzing, werkloosheid, racisme, AIDS, enz.). Dit geldt bijvoorbeeld voor de geringe steun die (vooral onder ouderen) wordt aange troffen voor 'informele' zorgarrangementen voor bejaarden en voor de conclusie dat voorlichting over de oorzaken van AIDS niet leidt tot een grotere acceptatie van AIDS-patiënten. Het is de belangrijkste verdienste van de onderzoekers dat zij verder gaan dan het voor veel opinie-onderzoek kenmerkende 'neuzen tellen'. De verklaring van de gevonden opinies staat centraal en hierbij wordt consequent aansluiting gezocht bij internationale discussies. De lezer krijgt hierdoor in elk hoofdstuk een beknopt overzicht voorgeschoteld van de belangrijkste empirische en theoretische literatuur, dat uitmondt in de formulering van de te toetsen hypothesen.

Mijn oordeel over dit boek is dan ook positief. Het enige gemis vond ik dat de onderzoekers nauwelijks proberen om de vele verschillende opinies te reduceren tot enkele onderliggende grondpatronen. Dit leidt op enkele plaatsen tot onduidelijkheden en ambivalenties. Zo voorstellen de hypothesen in de hoofdstukken 4 en 5 voor respectievelijk jongeren en ouderen 'progressievere en minder traditionele sociale en politieke attitudes' (p. 59) en 'meer conservatieve en materialistische sociale en politieke attitudes' (p. 74). In de analyse wordt echter geen gebruik gemaakt van een beperkt aantal meetinstrumenten voor deze concepten, maar worden tientallen verschillende opvattingen opgenomen. Hierbij is niet geheel duidelijk hoe deze zich verhouden tot de genoemde concepten en bij welke resultaten een hypothese precies moet worden verworpen. Een verwant probleem

treffen we aan in de hoofdstukken over autoritarisme en stereotypering. Het wekt hier bevreemding dat de houding ten aanzien van werklozen en etnische minderheden in resp. hoofdstuk 10 en 12 wordt *verklaard uit* autoritarisme, terwijl deze zelfde houdingen in resp. hoofdstuk 6 en 9 worden gebruikt als *indicatoren voor* autoritarisme.

Dick Houtman

A.A.M. de Kemp, Ouderen tussen pensioen en bijstand, Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk, 1992.

In het perspectief van de toenemende aandacht van zowel onderzoekers, als beleidsmakers voor de positie van ouderen in de samenleving, heeft het SCP met haar rapport *Ouderen tussen pensioen en bijstand* een zeer waardevolle bijdrage geleverd aan het inzicht in de positie van ouderen in relatie tot de sociale zekerheid. De ontwikkeling van de sociale zekerheid wordt in een historisch perspectief geplaatst (hfst. 2). De auteur laat zien tegen welke achtergrond regelingen werden ingevoerd en hoe deze regelingen in de loop van de zeventiger jaren scheuren begonnen te vertonen. Regelingen die tot doel hadden rekening te houden met beperkte herintredingskansen lokten, mede door de relatief hoge uitkeringspercentages, het gebruik van deze regelingen als uittreedingsroutes uit. De groei van de uitgaven voor sociale zekerheid voor ouderen heeft vooral in het voortraject van de AOW plaatsgevonden: Aanvankelijk via de WAO, en in de tachtiger jaren via de werkloosheid en VUT (hfst. 3). Ingegaan wordt op de determinanten van de lage arbeidsdeelname, zowel op macroniveau (hfst. 4), als op microniveau (hfst. 5). In het onderzoek wordt niet alleen ingegaan op de uitstroom van ouderen uit het arbeidsproces, maar ook op de positie van degenen die een uitkering in het kader van de sociale zekerheid ontvangen (hfst. 6). Daarbij is gekeken naar inkomens van ouderen en hun bestaanszekerheid, maar ook naar sociale participatie en welbevinden. In hoofdstuk 7 wordt een prognose gepresenteerd van het toekomstige gebruik

van de sociale zekerheid door ouderen. Met het oog op de voortschrijdende vergrijzing wordt ingegaan op de betaalbaarheid van het stelsel van voorzieningen aan de hand van een aantal scenario's. De kracht van het rapport ligt in de wijze waarop een veelheid van aspecten over ouderen in de sociale zekerheid op een heldere, overzichtelijke en degelijke manier worden behandeld. Een dergelijke veelomvattende aanpak kent echter ook beperkingen. Soms worden zaken wel erg summier behandeld, waarbij op het eerste gezicht niet helemaal duidelijk is wat er precies gedaan is. Zo wordt de relatie tussen uitstroom via arbeidsongeschiktheidsregelingen en uittreding via de VUT weinig overtuigend uitgediept; bij de conclusie dat WAO en VUT geen concurrerende uitstroomroutes zijn kunnen vraagtekens worden geplaatst. Ook waar het determinanten van de arbeidsmarktparticipatie op micro niveau betreft wordt weliswaar de rol van economische overwegingen onderzocht, maar wordt bijvoorbeeld voorbijgegaan aan de invloed van het inkomen van overige leden van het huishouden op het al dan niet participeren op de arbeidsmarkt (deze gegevens zijn in het geanalyseerde Woningbehoefteonderzoek 1989 wel voorhanden). Met het toenemende aantal huishoudens waar meerdere inkomens worden ingebracht kan dit een aanzienlijk effect hebben op toekomstig uittredingsgedrag van ouderen.

Het voor beleidsmakers wellicht meest interessante gedeelte van het rapport betreft het doorrekenen van een aantal scenario's en de gevolgen voor de betaalbaarheid van de sociale zekerheid. In een drietal scenario's wordt bekeken wat de effecten op het uitkeringsvolume en de hieraan verbonden kosten zijn. In het eerste scenario, de 'demografische' variant, worden werkloosheidspercentages, in- en uitstroom uit de arbeidsongeschiktheidsregeling constant verondersteld. In het tweede scenario, de 'participatie' variant, wordt uitgegaan van een stijging van de participatie van vrouwen en licht verbeterde kansen van ouderen op de arbeidsmarkt. Bij het laatste scenario, de 'opheffing VUT'-variant, is bovendien het effect van afschaffing van de VUT bekeken. Uit de berekeningen blijkt dat in alle varianten de uitgaven voor de sociale zeker-

heid sterk stijgen (van 54 miljard in 1990 tot 100-119 miljard in 2030, afhankelijk van het gekozen scenario). Onduidelijk is waarom is gekozen voor juist deze drie varianten. Waarom is niet gekeken naar bijvoorbeeld de effecten van een drastische daling van de WAO-toetredingskansen (bijv. tot het niveau van 1970)?

De auteur komt tot de conclusie dat een ander financieringsstelsel (kapitaaldekking, verbreding van de financieringsgrondslag) onvoldoende soelaas zal bieden om de als gevolg van de vergrijzing stijgende kosten van de sociale zekerheid op te vangen. Om ingrijpende kortingen op de uitkeringen te voorkomen zal in de toekomst een verhoging van de arbeidsparticipatie van ouderen noodzakelijk zijn. Een van de eerste wegen waarlangs dit gerealiseerd kan worden is de afschaffing van de VUT. Bij deze nadrukkelijke aandacht voor de VUT kunnen kanteekeningen worden geplaatst. De normerende rol van de overheid met betrekking tot het stelsel van sociale zekerheid is niet alleen gelegen in de beheersing van de financiële kosten. Uitgangspunt van beleid is ook dat er enerzijds regelingen zijn die dienen als vangnet voor degenen die onvrijwillig niet langer door middel van het verrichten van betaalde arbeid in hun levensonderhoud kunnen voorzien (arbeidsongeschiktheid en werkloosheid). Aan de andere kant dienen regelingen om aan *alle* ouderen in de samenleving het recht te verlenen op een bepaalde leeftijd te genieten van een financieel zeker gestelde oudedag, zonder betaalde arbeid. In de gepresenteerde studie lijkt door zijn sterk financieel economische inslag, normativiteit de vorm te krijgen van het zetten van vraagtekens bij het recht van iedereen om te stoppen met werken. Op zichzelf is denken daarover heel zinvol, maar op de korte termijn ligt een beleid ter voorkoming van uitval uit het werk, tezamen met een beleid gericht op herintegratie, zeker vanuit een sociale doelstelling meer voor de hand. Te meer, wanneer men bedenkt dat circa driekwart van het huidige aantal arbeidsongeschikten reeds voor het bereiken van de vijftigjarige leeftijd uit het arbeidsproces is gevallen. De VUT is onderdeel van het eindtraject. Vanuit het oogpunt van de vergrijzing van de samenleving zullen de kosten van de sociale zekerheid zoals deze ge-

maakt zullen worden bij ongewijzigd beleid in eerste instantie komen te liggen bij de werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsverzekeringen. Het lijkt nu alsof afschaffing van de VUT een eerste passend (overigens niet afdoende) antwoord zal zijn op de vergrijzing op de arbeidsmarkt. Vooralsnog blijft echter het aantal personen met een VUT-uitkering relatief klein in vergelijking met het aantal werklozen, arbeidsongeschikten en niet-participerende vrouwen. Ligt

het daarom niet voor de hand een beleid gericht op bevordering van de arbeidsdeelname in de eerste plaats op deze groepen te richten? Het is jammer dat in een zo'n mooie studie niet nader wordt ingegaan op de vraag in hoeverre een dergelijk beleid toereikend zou kunnen zijn om het stelsel van sociale zekerheid betaalbaar te houden.

Kène Henkens